

**TÓTH ZSOMBOR: A KORONATANÚ: BETHLEN MIKLÓS.
AZ ÉLETE LEÍRÁSA MAGÁTÓL ÉS A XVII. SZÁZADI PURITANIZMUS**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 259 l. (Csokonai Universitas Könyvtár, 40).

A monográfia címe nem csak abban az értelemben tekinthető rendkívül jó választásnak, hogy hű képét adja azoknak az értelmezési csapásirányoknak, amelyek által Bethlen Miklós impozáns méretű önéletírását bármikor megközelítették, hanem azt az értelmezési kontextust is megelőlegzi, melyben Tóth Zsombor az emlékiró szerepfelfogását újradefiniálja. A „koronatanú” kifejezés egyrészt úgy mutatja be Bethlen Miklóst, mint egy történeti forrás szerzőjét, aki „hitelesen” tanúskodik saját koráról, míg másrészt egy olyan személyt jelöl, aki saját perében vallja meg Isten és testvérei – a keresztyén olvasók – előtt, hogy mégsem volt a „leglatrabb ember” Erdélyben. (Vö. BETHLEN Miklós *Élete leírása magától* = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós *Művei*, s. a. r. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980, 406; a továbbiakban: *B. M.*) A monográfia elolvasása után azonban a kifejezés Bethlennel kapcsolatban egészen más értelmet nyer. A „korona” szó a vértanúság jeleként (erre utal paratextusként a könyv mottója is) mutatkozik meg, áthelyezve ezáltal a tanúságtevés aktusát a szakralitás szférájába. A monográfia alcíme pontosan behatárolja azt a kontextust, amelyben e többszörös koronatanúság (újra)értelmezhető: *Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*. Az alcím az önéletírás hangsúlyozottan *elsődleges* kontextusát kívánja megadni, mely által a

kortárs történeti eseményekről, illetve az ezekben betöltött személyes szerepéről beszélő tanú saját tanúságtevésének hitelességét próbálja meg igazolni. Mindezt pedig Tóth nem csupán az elsődleges kontextusként meghatározott nemzetközi (legfőképpen angol) és magyar puritanizmus – intertextuálisan is kapcsolódó – szövegeinek példaértékű feltárásával hajtja végre, hanem értelmezése nem nélkülözi azokat az irodalomelméleti szempontokat sem, amelyek nélkül ma aligha érinthetünk olyan szövegeket, melyek önmagukat önéletírásként definiálják (így például az önéletírás kapcsán megemlíti Paul de Mant, a szövegben megjelenő én reprezentációjával kapcsolatban pedig Stephen Greenblatt koncepcióját). Tóth Zsombor kulcsszava a kontextualizáció, mely Greenblatt self-fashioning (Tóth fordításában én-reprezentáció) fogalma alapján igyekszik feltárni Bethlen önéletírásában azt a kontextust, mely a szövegben az énről való beszédet meghatározza. A monográfia utolsó előtti fejezetét – *VI. Excursus: Montaigne és Bethlen (?)* – akár úgy is felfoghatjuk, mint egy korábbi – több irodalomtörténeti munkában is előforduló – kontextualizáció hibás alkalmazásáról szóló iskolapéldát. E téves kontextusteremtés néhány külső jegy alapján próbált meg (filológiai-lag igazolhatatlan) kapcsolatot teremteni két szöveg között. Tóth Zsombor itt éppen azt mutatja ki, hogy nem közvetlenül

Montaigne *Esszéi* voltak hatással Bethlenre, hanem csak azáltal kerülnek kapcsolatba, hogy mindkét szöveg a sztoikus témarepertoárt veszi alapul. A különbség azonban éppen a két szövegben megjelenő én reprezentációjában mutatkozik meg: „Montaigne az antik mintázatú szemlélődő, humanista tudós szerepe, identitása felé vonzódik, míg Bethlen a puritánus kegyességi kultúra identitásmintáit (kiválasztott, próféta, mártír) és szerepeit használja fel ön-maga textuális reprezentálására.” (207.) A puritanizmus elsődlegesnek tekintett kontextusa döntő szerephez jut Bethlen szövegének értelmezésében, még akkor is, ha esetleges másodlagos vagy harmadlagos kontextusok mindezt árnyalhatnák is. Tóth Zsombor a 157. lap egyik lábjegyzetében arra hívja fel a figyelmet, hogy az emlékiratban az énségről szóló beszéddel kapcsolatban más kontextusok is szóba jöhetnek, melyek azonban semmiképpen nem veszélyeztethetik saját olvasatának jogosultságát. Egy korábbi fejezetben pedig arról a problematikáról beszél, hogy „szinte képtelenség a századvégen »vegytiszta« puritánus kegyességről beszélni, ami alól Bethlen alkotása sem kivétel” (54). A személyes kegyesség kapcsán itt ugyanis egyaránt felmerülnek puritánus és pietisztikus vonások (érdekes ebből a szempontból, hogy mennyiben befolyásolja Bethlen kegyességét ez az új irányzat, amely természetesen erős kapcsolatban állt magával a puritanizmussal).

Tóth Zsombor kontextualizációs módszere egy olyan olvasatot preferál, mely a kontextus felől közelíti meg a szöveget, és csak ritkábban kérdez a szöveg felől arra a kontextusra, melyben az én konfigurációja bekövetkezik. Az *Imádságoskönyv* szerepének hangsúlyozása a puritanizmus kon-

textusa kapcsán vitathatatlan, mivel – s a szövegek megírásának sorrendje is erre figyelmeztet – az imádságok beszédhelyzetének tisztázása nélkül lehetetlen megragadni magát az önéletírást: „Kiinduló hipotézisem az, hogy főként az emlékirat *Imádságoskönyv* címen jelölt része csak az elsődleges kontextus potenciális retorikai-homiletikai forrásai felől vizsgálható. Sőt ezen túlmenően az is belátható, hogy az emlékirat más részeiben is (*Előljáró beszéd, Önéletírás*) a vallomások jelleg, a gyónó típusú elbeszélés és ennek eljárásai nagyon gyakran az imádság homiletikai regisztereit implikálják a megjelenítés során.” (80.) Tóth kitűnő példák segítségével bizonyítja, hogy az *Imádságoskönyv* egyes imádságai milyen nagy mértékben feleltethetők meg a kortárs puritán imádságszerkesztési útmutatásoknak, illetve azt, hogy miként jelennek meg az üdvözülés útjának lépcsői – az úgynevezett aranylánc szemei – e szövegekben. Az aranylánc-elképzelés, mely egészen Pál apostol Rómabeliekhez írt leveléig visszavezethető, azt a folyamatszerű lépéssort mutatja meg, amit minden hívőnek meg kell tennie az üdvözülés érdekében: eleve elrendelés, elhívás, megigazítás, fiúvá fogadás, megszentelődés, megdicsőítés. A folyamat végét megjelenítő és egyben beteljesítő elem a Krisztussal való egység átélése, az *unio mystica cum Christo*, mely Bethlen számára egyrészt az úrvacsora sákramentuma, másrészt – Tóth értelmezésében – az ezt helyettesítő álmok és látomások segítségével érhető el.

A monográfia nem érinti azt a különbséget, amely az *Imádságoskönyv* illetve az *Önéletírás* – elsősorban a Bibliát idéző – citációs technikájában figyelhető meg. A negyedik fejezet tanúsága szerint (*Em-*

lék-irat: a múlttól való beszéd mint történeti reprezentáció) a bibliai idézetek olyan puritán jegyekként határozhatóak meg, amelyek az elbeszélő számára az egyes történeti események analógiáiként értelmezhetőek (Tóth mindezt a puritán prédikációkra vezeti vissza, melyekben gyakran applikáltak bibliai szituációkat kortárs eseményekre). Tóth az analógiás applikációk közül egyrészt a zsidó–magyar sorspárhuzamot, másrészt Bethlen személyes életével kapcsolatban például Jób történetét emeli ki (168). Problematikus azonban, hogy az *Imádságoskönyv*nek és az *Önéletírás*nak – talán a különböző beszédhelyzeteik miatt is – sem citációs, sem pedig – az ezzel összefüggő – applikációs technikája nem felel meg egymásnak. Az *Imádságoskönyv*ben a jelöletlen idézetek egész tömegével szembesülünk, míg az *Önéletírás* általában csak a bibliai utalások pontos helyét adja meg, miközben magát a szöveget nem. Az *Imádságoskönyv* Istenhez mint egy abszolút *Te*-hez forduló énje azáltal reprezentálódik, hogy éppen melyik bibliai személy alakjával azonosítja magát: Jób, Dániel, Nehémiás, Pál, Jézus sáfárja egyaránt fontos szerepet tölt be az én színrevitelével kapcsolatban, de a legtöbb utalás a zsoltárokat idézi. Az applikáció nem egyetlen textusnak az eseményre való alkalmazásaként jelenik meg, hanem az imádság egy folyamatosan újra és újra megismételt applikáció, ami újabb és újabb bibliai analógiákat hoz létre látszólag anélkül, hogy bármely azonosulást a többi fölé emelné. Nem pusztán az egyes analógiák fogalmazzák meg Isten akaratának kifejezhetetlenségét (vö. 127), hanem az imádságokban a folyamatos applikáció is azt a bizonytalanságot mutatja meg, ami az imádkozó Istennel szembeni

viszonyát jellemzi. Bethlen hitének bizonyosságát a szövegben éppen ezért nem ezek az analógiák alapozhatják meg, hanem az álmok és látomások személyes istenélményei. Mivel a két szöveg (az *Önéletírás* és az *Imádságoskönyv*) beszédmódjának alapvető különbsége a szövegben megjelenő én reprezentációjára is kihat, ezért szerintem egyszerűbb lett volna tárgyalásukat egyértelműen különválasztani, s a kettő kapcsolatára az azonos kontextuson túl is rámutatni.

Tóth Zsombor az ötödik fejezetben (*Személyiségkonstrukciók: az én képzetei*) olyan, a puritanizmus kontextusában megjelenő szerepeket elemez, amelyek lehetővé teszik a szövegben megjelenített én reprezentációját: a mártír és a próféta szerepét. A hazai és angol puritán utalások egész sorát idézi fel e magatartásmintákkal kapcsolatban. Különösen érdekes, amint e két szerep lehetséges szekularizációjára hívja fel a figyelmet, miszerint a mártírium már nem pusztán a hitért, hanem a közösségért adott áldozatként is meghatározható a szövegben, miközben a próféta szerep egyre közelebb kerül ahhoz a mediatori pozícióhoz, amely például a 19. században Kölcsey Ferenc *Hymnus*ában is megjelenik. Tóth Zsombor ezzel Dávidházi Péter meglátását igazolja, aki szerint az említett paraklétoszi szerep a protestáns prédikációirodalomból származtatható. A fejezet konklúziójában azonban Tóth vitatja, hogy Bethlen az *Önéletírás*ban (és ebbe természetesen az *Imádságoskönyv* is belefoglalatik) e szerepkörben jelenne meg, mivel a paraklétosz funkciójával a Szentlelket ruházza fel (192). A próféta szerep azonban – például a Bethlen által is gyakran hivatkozott Jeremiás esetében – elválaszthatatlan a mártírságtól, valamint a közbenjárás-

tól. Gyakran szembesülhetünk a prófétai könyvekben például a kommunikáció irányának megfordulásával, amikor a próféta már nem Isten szócsöve lesz a nép felé, hanem a nép nevében fordul Istenhez. A mediátori illetve paraklétszi szerep másrészt azért sem vitatható el a prófétáktól, mivel a bennük működő lélek maga a Szentlélek (ezt nem pusztán a Szentlélekkel kapcsolatos tanítások támasztják alá, hanem az a Jóel könyvében található textus is, amit Bethlen többször is idéz). A mediátori funkciót mindazok gyakorolhatják, akiket a Szentlélek erre feljogosít. Mi sem támasztja ezt alá jobban, mint Bethlen prófétai elhívásának története. Prófétává csak személyes elhívás által válhatott valaki, méghozzá oly módon, hogy egy epifániában nem pusztán az elhívóval szembesült, hanem küldetésének tartalmával is. Bethlen egyik látomása nagy rokonságot mutat a prófétai elhívás-történetekkel: „Csudálatos szózatot hallék álmomban, de a szót nem láttam, csak ezt a szót: Ihol jó a Szentlélek.” A prófétai elhívás legfontosabb eleme az az aktus, ahogy a próféta Isten ígéjét magához veszi. (Ézsaiásnál és Jeremiásnál ez a száj tűz általi megtisztításával következik be, míg Ezékielnek meg kell ennie egy tekerccset: „Láttam, hogy egy kéz nyúlt felém, és egy irattekerccs volt benne. Kiterítette előttem, és az tele volt írva mindkét oldalán. Siratóéneket, sóhaj meg jajszó volt rajta.” Az Újszövetségben a Jelenések könyvében olvashatunk egy könyv megadásáról [Jel 10,10–11], szintén a prófétalással kapcsolatban.) Bethlen a következőképpen számol be az élményről: „Ezalatt láték, hogy az aerben csak közel a föld felett jó a fejem felé egy mind a két felől béírt hártya-é, papiros-é, hosszúsága fél

erdélyi singnél valamennyivel hosszabb, szélessége mintegy hüvelyk és tenyér vala. Ez szálla az én fejemre és ott eloszlék, enyészék a jó szag is véle együtt.” (B. M., 1029.) Az itt található látomás funkcionálisan nem feleltethető meg az úrvacsora sákramentumának, tehát nem is helyettesítheti azt (újszövetségi értelemben leginkább a Szentlélek pünkösdi kiadásával vethető egybe a történet). Az írott papír és a Szentlélek összekapcsolása egy olyan szövegre utal, amely a Szentlélek által ihletett, és szóban vagy írásban az a személy (a próféta) közvetíti, aki ezt az írást megkapta. A látomás tehát úgy értelmezhető, mint az írásra való felhatalmazás kinyilatkoztatása.

A közbenjárás illetve a megkeseredett próféta személyes vallomásai a bibliai zsoltárok beszédmódjához állnak közel. Bethlen az *Önéletírás*ban és az *Imádságkönyv*ben a zsoltárokat saját hangja helyén – helyett – szerepelteti, méghozzá a két szöveg idézésteknikájának megfelelően első esetben csak az igehely megadásával utal a zsoltárra, míg utóbbiban gyakran jelöletlenül idézi a szövegbe a zsoltár megfelelő sorát. Az *Önéletírás*ban mindez így hangzik: „Eddig éltem, amit éltem, amint *Mózes a 90-dik zsoltár 10-dik versében* mondja. Ha kedves vala is valamennyire, de bezzeg azután a *39-ik zsoltárt*, és a *88-dikat*, s *69-diket* adá az Isten az én számba és ada az Isten az én életemnek legszebb üdejében a sátán és a világ kezébe.” (B. M., 671.) Az első esetben egy személy vallomásáról van szó, de egy közösség nevében („Életünk ideje hetven esztendő, vagy ha több, nyolcvan esztendő, és nagyobb részük hiábavaló fáradság, olyan gyorsan eltűnik, mintha repülnék”). A zsoltárok azonban nem pusztán egy

személy, hanem egy egész közösség hangjaként is megjelennek Bethlennél: „Az egész országnak és nékem szánkba adá az Isten a 11., 12. és 58. zsoltárt.” (B. M., 715.) Utóbbi három esetben bár a zsoltár én-pozíciójában egyetlen személy szólal meg, Bethlen ezt mégis egy közösség fohászaként határozza meg. Mindennek oka, hogy a zsoltárok szövegében az egyén és a közösség hangja összekapcsolódik, ahogy ezt Gerhard von Rad írja: „Az istentiszteleten belül, ahol ezeknek az imádságoknak funkciójuk volt, szükségképpen meg kellett hogy maradjon az egyénnek a tipikushoz való kapcsolódása, minthogy éppen ez biztosította az egyes ember kapcsolását a közösséggel. Az egyes ember panaszána tárgya tehát nem kizárólag a maga nyomorúsága volt.” (Gerhard VON RAD, *Az Ószövetség teológiája*, I, Bp., Osiris, 2000, 308.) Az idézett meghatározás nagyban megfelel annak a beszédmódnak, ahogy Dávidházi Péter a paraklétoszi szerepet definiálja: „...a paraklétoszi közbenjáró ugyanis nem pusztán a maga ügyében fordul Istenhez, nem is csupán másokért szólal meg, hanem egy olyan közösség szószólójaként, amelybe maga is beletartozik, vagy amellyel bűneiket magára véve közösséget vállal.” (DÁVIDHÁZI Péter, *Per passivam resistentiam: Változások hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998, 110.) A próféta, amikor Istennel szemben a nép szócsövéné válik, tulajdonképpen ezt a beszédmódot használja. Martin Buber az *Ebed-Jahwe* alakjában mutatott rá e szerepkör tökéletes megjelenítőjére (akit a keresztyénség Krisztus egyik előképének tart), mivel benne már nem választható el az egyén szenvedése a közösségétől: „Aki Izráelben tevélegesen viseli Izráel szenvedését, az az

Ebed, és ő az az Izráel, akiben JHWH önmagát dicsőíti.” (Martin BUBER, *A próféták hite*, Bp., Atlantisz, 1998, 283.)

A helvét reformáció egyik legfontosabb vívmánya volt, hogy a zsoltárokat az istentiszteleten visszahelyezte az őket megillető pozícióba. A bibliai zsoltárok újbóli megjelenítésével lehetővé vált minden egyes hívő és az egész gyülekezet számára a szöveg én-pozíciójába való behelyettesítés. Maga a zsoltár azonban csak akkor válhatott valóban az istentisztelet részévé, ha a prédikátor textusának (és az ezen alapuló prédikációjának) megfelelően választotta meg (a könyvben található témarepertoár pedig messzemenőkéig megfelelt erre a célra). A zsoltár megválasztása az istentisztelet liturgiájában tehát ugyanúgy az applikáció aktusához köthető, mint a prédikáció, csak itt egy bibliai szövegre egy másik bibliai szöveg felel. Bethlen számára ez az applikáció legmegfelelőbb végrehajtásaként jelenik meg, mint ahogy erre az az álma mutat rá, amikor arra kéri, hogy prédikáljon. (B. M., 703.) Bethlen azzal utasítja vissza a felkérést, hogy egy zsoltárt mond el: „...de én most nem prédikálhatok, én nem vagyok pap, hanem egy zsoltárt mondjunk el, és azt megoldom.” A zsoltárválasztás (125. zsoltár) oka: „...és az üdő és az én dolgaim hovatovább mind inkább-inkább megmagyarázták és reám szabták ezt a zsoltárt.” (Különösen érdekes, hogy álmában ezt Tofeus udvari prédikátor súgja neki, akinek a zsoltármagyarázatait fogságában is olvasta.) A „reám szabás” szó annak az aktusnak feleltethető meg, ahogy a zsoltárt elmondó – éneklő – személy behelyezkedik (belevetetik) e zsoltár szövegébe, ami meglehetősen távol áll attól a módszertől, ahogyan a prédikátorok egyes

textusokkal saját koruk eseményeit magyarázták. Bethlen mintha eleve gyanúval tekintene arra az applikációra, amivel a korszak prédikátorai éltek, mint amikor például Nagyari szemére veti, hogy rosszul alkalmazott egy textust Jabes-Gileádról Dávára és Kolozsvárra (Nagyari József a Bír 21,9–10. alapján arra biztatja hallgatóságát, hogy menjenek el a törökkel háborúzni, Bethlen ezzel szemben az 1Kir 22-re hivatkozik, ahol a prófétákat megszálló gonosz lélek ráveszi Ahábot, hogy menjen el harcolni Gileádról és így elveszen; *B. M.*, 769). Bethlen tehát egy újabb bibliai applikációval egy gonosz lélek megnyilvánulásaként értelmezi a prédikációt. Mindez azonban arra is utal, hogy mennyire problémás bibliai szövegeket a napi eseményekre alkalmazni. Bethlen ezért idéz mindig csak retrospektív módon, mivel ki akarja kerülni a lehetséges tévedést. Az *Imádságoskönyv* tanúságtétele szerint ugyanis a jelenben nem képzelhető el egy ilyen totális applikáció, mert minden alkalmazás csak utólag válik igazolhatóvá. Nagyari prédikációja egyértelműen politikai célokat szolgál (akár Aháb udvari prófétáinak a jóvendölései) s talán éppen ezért válik Bethlen számára gyanússá. Az igaz és a hamis próféta közötti különbség abban ragadható meg, hogy csak az előbbi próféciái teljesülnek be (Jer 28,9). Bethlen szemszögéből az applikáció mint „rászabás” Isten cselekedete, amit az ember még akkor is csak utólagosan ismerhet fel, ha általa mondatik ki e prófécia. A próféta feladata azonban nem pusztán a jóvendölés, hanem hogy képes legyen megtalálni személyes, valamint az általa képviselt közösség hangját. A prófétai szerepbe való behelyezkedés egyik legszebb példája Bethlennél, amikor Ézsaiás könyvének

szólópéldázatát (Ézs 5,1–7) szabja rá saját népére (*B. M.*, 1039), átvéve a bibliai prófécia hangnemét. Az *Imádságoskönyv* utolsó szövege ugyanilyen módon helyezkedik bele a 103. zsoltár szövegébe azáltal, hogy folyamatosan újra és újra elismétli – a zsoltár szerkesztésmódjának megfelelően – az Isten áldására vonatkozó felszólítást: „Áldjad lelkeket Uradat, Istenedet.”

Ha az *Imádságoskönyv* részben vagy egészben meg is feleltethető a zsoltárok beszédhelyzetének illetve az erre épülő prófétai-mediatori szerepnek, az *Önéletírás* esetében egy egészen más beszédmóddal szembesülünk. Tóth Zsombor szerint a prófétai szerepkör bibliai meg-alapozottságát Jeremiás, Micheás és Nehémiás prototípusa biztosítja (185). Nehémiás azonban nem tekinthető prófétának (nincs is ilyen felhatalmazása), mint ahogyan Bethlen sem tekinti annak (hadnagyának nevezi: *B. M.*, 1055). Ennek megfelelően az a beszédmód, amely Nehémiás könyvét jellemzi, szintén nem feleltethető meg a prófétai beszédmódnak. Nehémiás csak azon a módon válhat a szöveg (s itt hangsúlyozottan csak és kizárólag az *Önéletírásról* van szó az *Imádságoskönyv* és az *Előjáró beszéd* nélkül) én-reprezentációjának prototípusává, ha az önéletírás és az imádságok én-reprezentációja hasonló módon hozható kapcsolatba egymással, mint a bibliai szöveg esetében. Bethlen Nehémiás könyvében saját énje elbeszélhetőségének lehetséges formáját találja meg (Nehémiás „laikus” mivolta így a prófétai szerep ellensúlyaként is megjelenik). Ennek bizonyítékaként határozható meg a megemlékezésre való könyörgés fordulata, ami ugyanazt a funkciót látja el mind Nehémiás, mind pedig Bethlen szövegében. Nehémiás könyvének egyik

kulcsmondatáról van szó, mellyel az író megszakítva az (ön)elbeszélés fonalát Istenhez fordul: „Tartsd emlékezetedben, Istenem, mindezt az én javamra!” (Neh 13,31.) A megemlékezésre való felhívás mindkét szövegben – bár gyakran más formában – folyamatosan visszatér (természetesen az *Imádságoskönyv*ben az utalás jelöletlenül szerepel [B. M., 992], míg az *Önéletírás*ban jelölt az intertextus). A fohászbán mindkét szöveg egy olyan eseményre utal – az Istennel szembeni gyónás illetve ennek következtében tanúul hívásának aktusára –, amely egyben magát az önéletírást is hitelesíti. Bethlen szövegével kapcsolatban ez azt jelenti, hogy az imádságokban megszólaló vallomás teszi lehe-

tővé magát az önéletírást, ahogy ezt Tóth egyik kiinduló hipotézise (80) is megfogalmazza.

Mindezek után Bethlen szövegével kapcsolatban egy tágabb és egy szűkebb kontextusról kell beszélnünk. Valóban a puritanizmus mutatkozik meg a szöveg tágabb értelemben vett elsődleges kontextusaként, maga az *Imádságoskönyv* és az *Önéletírás* azonban mintha a Biblia szövegére – különös tekintettel a zsoltárookra – szűkítené le az én színrevitelének lehetséges kontextusát. Tóth Zsombor könyve a tágabb kontextus feltárásával megfelelő alapot nyújt mindennek továbbgondolásához.

Kránicz Gábor

ERDÉLYI JÁNOS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona, Ivancsics Evelin, Várad Eszter, utószó T. Erdélyi Ilona, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2007, 632 l. (Kötelező Ritkaságok, 7).

Ha napvilágot lát félezer 1835 és 1867 között keletkezett, eddig jobbára kiadatlan magyar költemény, akkor pusztán e számadatok is jelzik az új kötet irodalomtörténeti jelentőségét. Ez lehetne talán a szerkesztők, T. Erdélyi Ilona, Ivancsics Evelin és Várad Eszter munkájának, *Erdélyi János összes költeményeinek* legrövidebb méltatása. Hogy a jelen ismertetés mégis terjedelmesebb, arra az alábbiak szolgálhatnak magyarázatul:

1. Erdélyire, a saját korában, különösen a negyvenes években népszerű költőre kevésbé, vagy hiányosan emlékezik az utókor. Bár emlékbeszédében Arany még három pilléren látja nyugodni Erdélyi életművét: „Költő, műbíráló, bölcsész” és véleménye szerint „mint költő néhány

darabjában senki mögött nem [áll]” (ARANY János *Összes művei*, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai, XIV, 1964, 252), a huszadik század már csak a műbírót és a bölcsészt értékeli a maga rangján – kiegészítve harmadikként a népköltészet tudós gyűjtőjével és teoretikusával. Költeményei egyetlen, még életében megjelent verseskötete (*Költeményei*, Buda, 1844) óta sem gyűjteményes, sem válogatott kötetben nem láttak napvilágot az 1961-es válogatott művekig. Költészetéről egyetlen leltárszerű, mégis hiányos tanulmány született GÁLOS Rezső tollából, 1914-ben (*Erdélyi János lírája*, ItK, 1914, 141–156). Pusztán az irodalomtörténeti közhely, hogy Petőfi föllépése „árnyékba borította” volna költői pályáját, nem elég-

séges magyarázat a méltatlan feledékenységre.

2. Erdélyi, akinek negyvenes évekbeli népdalaival – Horváth János szavaival – „a nemzeti műdal küszöbén állunk” (HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség története Faluditól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1978 [1927], 316), költői föllépésével a – szintén Horváth által – nemzeti klasszicizmus néven szentesített (kánonú) irodalomtörténeti korszak küszöbén áll. Az irodalomtörténet-írás pedig elbeszélő szerkezetéből adódóan szereti kitölteni, százötven év alatt ki is tölti az értelmezést életben tartani hivatott „hézagokat”. Mind-ebből az következik, hogy egy Erdélyi János-i rangú költői életműnek alig maradt „helye” Petőfi és Arany korában: előbbtől a 1830-as évek végén írott népdalaival, utóbbtól az északi népballadák 1852–53. évi „föltalálásával” kér helyet – lényeges pontokon árnyalván ezzel a korszak kánonját.

3. A majd félezer darabos szövegtörzset fölfedezetlen tájain a recenzió méltán ragadja magával a primer értelmezés és esztétikai értékelés, rostálás öröme. Nemcsak a költői életmű egy lehetséges belső kánonjának megvonása, a belső tematikus, műfaji és motivikus kapcsolatok keresése tűnt szükséges és – a további értelmezés számára – hasznos feladatnak, hanem azon verscsoportok kiemelése is, melyekkel Erdélyi költészete szervesen illeszkedik az irodalomtörténeti folyamatba, vagy éppen hézagot pótol ott, ahol eddig csak a hiányra kereshetett magyarázatot a tudomány.

Erdélyi János összes költeményeinek kiadása tehát tetemes (amint a könyv hátlapján olvasható: „alig hihető”) hiányt pótol a 19. századi költészet talán legalaposabban feltárt, a mának mindössze filo-

lógiai morzsákat tartogató korszakában. T. Erdélyi Ilona, Erdélyi kéziratos hagyatékának őrzője, sok évtized kritikai kiadásainak (levelezés, filozófiai, népköltészeti, irodalomtörténeti, kritikai írások és a színdarabok kötetei) munkáját tetőzte be a költemények megjelentetésével. Jelen esetben mégsem kritikai kiadásról van szó: a szerkesztők a *Kötelező ritkaságok* eddigi hat kötetét meghatározó kiadási elvekhez igazodtak. A sorozat célja olyan 19. századi művek közzététele, melyek részint mára nehezen hozzáférhető egyetemi kötelező olvasmányok, részint a szélesebb olvasóközönség előtt ismeretlen kuriózumok. E célkitűzésből adódóan a szövegkritikai munka a tudományos forráskiadványok gyakorlatát követi. A hiteles szöveg megállapításánál a szerkesztők az író életében megjelent utolsó kiadást vették alapul. E hagyományos eljárás talán csak a *Satyrák I. Civilisatióink* esetében eredményez fájó veszteséget, melynek nyolc sorát az Életképek nem közölte, s így a jelen kiadásból is kimaradt (a teljes szöveg olvasható: E. J. *Válogatott művei*, vál. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Szépirodalmi, 1986). A csak kéziratban fennmaradt szövegek esetében komoly szövegkritikai munkát igényelt az egyes változatok rangsorolása, hiszen a költő időről időre újból összeírta és javíttatta, tisztázta megjelenésre szánt költeményeit. Ez a folyamat figyelhető meg a két *Megnyugvás* című versen, melyek párhuzamos közlése a morál-szerű vázlat és a kész bölcséleti költemény viszonyába enged bepillantást. Sajnos a kötetbeli sorrendjük véletlenül fölcserélődött. Itt említem meg, hogy metrikailag kérdéses az *Ilka emléklapjára* című disztichon egyik magánhangzójának időtartama, és a két nyomdahibát a 303. és 331. lapon,

melyeket egy esetleges második kiadás bizonyára korrigál majd. A kötet egyébként betűhív szövegközlésre törekszik (megmarad például a „cz” hangjelölés), de a folyamatos olvashatóság kedvéért elhagyja a vonatkozó névmások, határozott névelők stb. aposztrófjait. A költemények így létrejött főszovegét alapos jegyzetanyag kíséri, mely közli az egyes művek keletkezési helyét és idejét, a kéziratok lelőhelyét, az író életében való megjelenéseiken túl a korabeli fordítások adatait, magyarázza a nehezen érthető, régies és tájszavakat, jegyzeteli a versekben szereplő kevésbé ismert személyiségeket, és néhány mű esetében idéz a korabeli kritikából is. A költői életmű 459 darabján túl a kötet végén a fontosabb zsengek is olvashatók. T. Erdélyi Ilona különösen alapos, az életrajzban is eligazító kötetzáró tanulmányára az alábbiakban számos helyen hivatkozom.

Emlékek, hervadás, honvágy, mulandóság – a romantika és a biedermeier kedvelt témái, hangulatai töltik ki a kötet első félszáz darabját. A címetek olvasva is fölsejlenek a pályakezdő másfél év mintái és mesterei: *Emlékem; Alkonyi dal; Csónakos; Vándordal*. Kisfaludy, Kölcsey, Bajza érzelmes dalainak hatása bár ösztönös és természetes, a fiatal költő rendszerint tudatosította is ezeket kéziratosszerű gyűjteményeinek egy-egy széljegyzetében: „Ez Kölcseys, de azért megtartom.” (Vö. 477.) Korai remeklés a *Hűség* című miniatűr szerelmi vallomás, melyben a két versszak két romantikus körmondata sorról sorra megfeleltethető egymásnak, aprólékos kidolgozása a rokkó felelő verseire emlékeztet.

A természetlírát már az egészen korai versektől fogva külön szólamot képvisel

Erdélyinél, és a magyar romantika természetélményétől is megkülönbözteti rácsodálkozásának vallásos karaktere. Túl a „természet temploma” közhely és más vallásos természet-toposzok gyakoriságán megfigyelhető ez mindenekelőtt a versek himnikus fölépítésében: az égben indítja és ugyanoda emeli föl a tekintetét a versek zárlatában. Az éjszaka az emberi létezés határhelyzetévé alakul: a csillagok a végtelelre nyitnak kaput, a csend a transzcendencia megtapasztalását jelenti: „Az éjbe mélyen elmerülsz, / Szent hallgatás lep el, / Látod, miként fölötted a / Természet ünnepel” (*Éjjel*, 1837). Közismertebb a természetesség eszményének másik, herderi gyökerű megközelítése: a „nemzet családéletének” korában „a költészet [...] összessége volt minden szellemi megnyilatkozásnak”, és nem más volt, mint „a természet alaphangjainak változata”. (E. J., *Népköltészetéről* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, jegyz. T. E. I. és SZATHMÁRI István, Bp., Akadémiai, 1991, 102–103.)

Még beszédesebb természet és népköltészet felfogásának párhuzama a metaforák nyelvén. A természet mintájára itt a népköltészet is az abszolútum megnyilatkozási formája lesz: „Miképpen mondatik, hogy Isten az embert önképére s hasonlatosságára teremté, úgy kell a művelt költészetnek is a népi hasonlatát viselni” (*i. m.*, 105). A Kisfaludy–Czuczor-féle, a valódi népdalt csak mint kölcsönvett formát és témát imitáló népies dalköltészet után Erdélyi 1830-as évek végén született népdalai már személyes lírai megszólalások a népdal nyelvén, formájában és hangvételében. Horváth János tömör, lényegre törő megfogalmazásában: „néprajzi rekvizitum he-

lyett lírai jellemzetesség s azzal együtt elemi kompozíció” (HORVÁTH, *i. m.*, 312). Bár az irodalomtörténet elbeszélhetősége, valamint a nagyobb tehetség (zseni) mag-netikus ereje miatt csak úgy illik mondani: Erdélyi előkészítette a talajt Petőfi „költés-zeti forradalmához”, e korai alkotóévek daltermése mégis arról győz meg, hogy Erdélyi legsikerültebb népdalai és Petőfi népdala között nincsen tényleges műfaji különbség. Így lépi át e műfaji küszöböt a következő, 1840 tavaszán kelt népdalában: „Hallgatom zúgását, / Leveles erdőnek, / Szerelemvallását / Páros gerliczének. // Párját a gerlicze / Fogadja zöld ágon, / Csak én vagyok magam / Ezen a világon.” (Népdalok, XVIII.) Az indító természeti kép nem pusztá stílusimitáció, hanem metaforikus megjelenítése a lírai helyzet-nek, az évszak és lelkiállapot szembeállítá-sát előkészítve az erdőtől, a lombtól az ágra és az ágon ülő gerlicére szűkül a látószög. A záró sor megismétlése a kö-vetkező strófa elején (reduplicatio) jelleg-zetes alakzata a népköltészetnek. Csak a szembeállítás második elemeként, a dal végén jelenik meg közvetlenül a magányos énekes. Petőfi azonos témájú és megegye-ző motívumra („Párosult két vadgalamb bűgása”) épülő verse (*Járnak, kelnek so-kan zöld erdőben...*, 1842), mely az első kötetben szintén a gyűjteményes *Népdalok* cím alatt jelent meg, már távolabb áll ettől az „elemi kompozíciótól”. Petőfi népdala nem elégszik meg a lírai motívummal, legalább egy minimális epikus alaphelyze-tet fölvezet, ami lehetőséget ad az egysze-rű szembeállítás megkettőzésére (más erdei utas örül a galambbűgásnak, én csak a naplementének, mert a galambnak van párja, nekem pedig nincsen). Az irodalmi-vá nemesített, virtuózabb szerkezet a szin-

tén alkalmazott reduplicatiót is poentíro-zottabbá teszi („Párosult két vadgalamb bűgása – / Ebben fakad örömök forrása. [...] Csak ne volna galambok bűgása – / Ebben fakad bánatom forrása”).

Erdélyi költészete az 1830-as évek vé-gén, szakítva nemcsak a biedermeier nyel-vi kliséivel, de a Kisfaludy-féle népdal stílusimitáló poétikájával is, olyan döntő pontokon kezdte meg a magyar költészet népies stílusfordulatát, mint a beszédmód közvetlensége, a versnyelvnek a hétközna-pi nyelvhez való közelítése és ezzel egyút-tal a petőfii értelemben vett népdal műfa-jának megteremtése. Költői sikerét és hatását az 1830-as és 1840-es évek fordulóján kellőképpen bizonyítja verseinek gyakori megjelenése különféle almana-chokban, közlése, nagyjából az Athe-naeum lapjain. Míg azonban Erdélyi szór-ványos és főként a népdal műfaját érintő újításai csak előre jelezték a klasszikus és népies stílusművészet kibékíthetetlen ellen-tétét, Petőfi elsöprő tehetségű és a teljes műfaji palettát kihasználó föllépése az irodalmi ízlés tektonikus elmozdulásaival járt. Ezt a különbséget szemlélteti a konzervatív Honderűben egyazon évben (1844) megjelent két homlokegyenest el-lentétes értékelés a két költő első köteté-nek népdalairól. Petőfi dalaiban „ahelyett, hogy leereszkednék költő a néphez, mely-nek nyelvén szól, lealjasul a pórhoz...” (NÁDASKAY Lajos, Honderű, 1844. de-cember 21.) Erdélyit ennek ellenkezőjéért dicsérik: „leereszkedni tudni a nép gyer-meki értelméhez anélkül, hogy ezáltal a mű-vészet méltóságából engedne; lebecsátkoz-ni a néphez, anélkül, hogy közé kevered-nél” ([ANONYMUS], Honderű, 1844, I, 419).

A negyvenes évek költeményeinek egyik markáns vonulatát alkotják történelemfilo-

zófiai versei. Hogy e kérdésföltevés Erdélyi lírájában folyamatként rajzolódik ki, annak belátása a jelen kiadás nélkül szintén elképzelhetetlen volna. *Történetünk* című 1838-as szonettjében már „a szellem” üzé „Kaukázus tövébe” őseinket – egy érv a sok közül, hogy higgyünk írói önvallomásának: „Előbb voltak hegeli meggyőződéseim gondolkodás után, mint tanulmányaim könyvből; de hát ki hisz mai világban az írói önvallomásoknak?” (Idézi HUSZTINÉ RÉVHEGYI Rózsa, *Erdélyi és Hegel*, Budapesti Szemle, 484. sz., 1917, 100.) A felvilágosodás klasszikus haladáselméletét és a polgárság önelégült, a 19. századot a többi fölé emelő történelemszemléletét több versében is kritika vagy gúny tárgyává teszi (*Egy bitóra; 19. század*). Erdélyi nemcsak irodalomtudósként utasította el a fejlődés tetőpontját a mindenkori jelen művészetében feltaláló elméleteket (Toldyét, Gyulaiét), hanem történelemfilozófiai gondolkodásában is beláthatatlan távolba tolta ki az eszme elérését, vagy Hegellel: az önmagához eljutó szellemet. Egészen újszerű kísérlet például az 1841-ben az Athenaeumban megjelent, szintén történelemfilozófiai tárgyú hosszú gondolati költeménye, a *Bagoly- kuvik- s varjúsereg*. A helyenként gúnyrajzba, pamfletbe csapó mű a kultúrtörténet nagy korszakain át kíséri figyelemmel a költő szerepkörének és világképének változásait.

Erdélyinél kevesen érezhették inkább a magyar filozófiai hagyomány fájó hiányosságait. Irodalom és bölcelet termékeny kölcsönhatását is szorgalmazta, és így érvelt mellette 1854-es cikkében: „bármely irodalomban is előbb fejlődik a költészet, mint a filozófia; de élő a példa mind régi, mind újabb nemzeteknél, hogy

költők és bölcsészek egy időt élnek és segítik egymást, miképp Schiller a kanti elveket, Hegel a goethei világnézetet...” (E. J., *Filozófiai és esztétikai írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1981, 15.) A filozófus Erdélyi elméleti kérdésföltevésai az 1840-es évek költeményeibe is átvándoroltak, és ez a tény önmagában is nagy jelentőségű – hiszen a magyar romantika egyik sajátosságát éppen bölcelet és szépirodalom közeledésének hiányában szokás látni (vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A magyar irodalmi romantika sajátosságai* = „Minta a szényegen”: *A műértelmezés esélyei*, Bp., Balassi, 1995, 121).

Összes költeményei kapcsán röviden szót kell ejteni az utazó költőről és az utazás költészetéről is. (1844–45-ös nyugat-európai útjáról bővebben írt T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János úti írásai* = E. J., *Úti levelek, naplók*, s. a. r., bev. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Gondolat, 1985, 7–24.) Mint a polgárosodás vívmányait tanulmányozó reformkori utazók, Erdélyi is mindvégig hazájára és a honi viszonyokra figyel. Máig időszerű gondolatát a polgárosodás kívánatos „sorrendjéről” éppen Irinyi József úti jegyzeteinek bírálatában fejtette ki: „abban, ha a szellemi képzettség megelőzi a politikai életet, legbiztosabb garanciát látunk a jövőre. Hol *amaz* van, *ez* soká nem késztetik; hol pedig csak *ez* van, *amaz* nélkül, ott nincs garancia, hogy a szabadság maga magát, önviszsaélései által, meg nem öli.” Meglátását satirikus hangú költeményben alkalmazta a hazai viszonyokra (*Satyra azokra, kik nem szeretik az irodalmat*). Még élesebb hangon bírálja a magyar élet- és gondolkodásmódot másik satírája (*Satyrák I. Civilisatióink*): „Rossz gazda vagy te, faj-

tám, nemzetem! / Multságod sehogy sem szeretem. / Törvényed oszt, mint kártyakeverő; / Mindenki azzal játszik a mi jő”. Költeményeinek tanúsága szerint Erdélyi nemcsak reformkori utazó volt, hanem romantikus is, abban az értelemben, hogy a külső utat a lélek belső útjaként is az alkotó figyelem középpontjába állította [„Vágyaimban lettem én zarándok.” *Utazásban (Chambéry, 1845.)*]. Az úton levés a változás, majd az újabb változás vágyaként létmetaforává emelkedik: „Megyek én a lélek szomszár végett, / Mert ha egyszer vágyad így fölér, / Szolgaként, a merre van, kíséred. / S a mi édes volt, majd kínra válik. / S üldözöd lesz a barát haláláig.”

A negyvenes évek második felében Erdélyi nem csupán nyomon követi, hanem közismert elméleti írásaival, bírállataival alakítja is a korszak szellemi folyamatait. Elsők között fedezi föl Arany János páratlan tehetségét a maga szerkesztette Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. februári számában, a júniusban pedig már a népies irány kiteljesedését látja a költőben, „ki a népi és művelt költő tulajdonait, a legfényesebb sikerrel tudá egyesíteni Toldiában.” Talán éppen a munka bőségéből adódóan szűkebb e néhány év lírai termése. A forradalom és szabadságharc politikai témái szólalnak meg *Szabad hangok* címmel kiadott verseiben, szép epigrammában állít emléket a szabadságharcban elesett *Vasvári Pálnak*. A bukás utáni bujdosása alatt született befejezetlen elégiája, a *Minek is megyek én, minek társaságba* az általános rezignáció, a gyász legszebb darabjai közé tartozik.

1851-ben, a sárospataki filozófiaprofesszori állás elvállalásával a később újra-éledő irodalmi élettől is távolabb került. Az áttekintő-összegző igényű irodalom- és

filozófiatörténeti tanulmányok (*Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*, 1855; *A hazai bölcsészet jelene*, 1856) írója mellett azonban nem hallgatott el a költő sem – mint azt eddig többen gondolták. Álom és való, igaz és utáztat összekeveredésének kor- és léttapasztalata hatja át nemcsak lírai, hanem elbeszélő költeményeit is (*Garay emlékezete, Az éji harcz, Álom és való*). A költő és tudós hatásánál mégis közvetlenebb és egyértelműbben kimutatható a balladafordító és az 50-es évek talmi népdaldivatját tárgyyszerűen bíráló kritikus befolyása az irodalmi folyamatokra.

A Szépirodalmi Lapok 1853. május végi számaiban jelent meg Erdélyi híres tanulmánya, a *Népköltészet körül* (későbbi címén: *Népköltészet és kelmeiség*). A népköltészet és (népies) nemzeti irodalom viszonyát tisztázó írásban – mellyel Erdélyi is felsorakozik az úgynevezett „petőfieskedő” költők leckéztetőinek sorába – „kelmeszerű”-ként utasítja el mindazt a külsőséget, a népköltészet lényegéhez nem tartozó adalékot, mellyel a legújabb költőnemzedék a bírálatok „sajátságos, népies” védjegyét kívánta megváltani. Nemcsak elemzést nyújt, cikke második felében megoldást is kínál a költészet stílusbeli és műfaji megújulásához: „reánk nézve éppen azon népek költészetének tanulmányozása volna a legsikeresebb, melyek velünk, némi szempontból, egészen átellenesek.” (*Népköltészet és kelmeiség* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, 1991, 197.) E magyarral „átellenes” népköltészetből vett szemelvényként és saját okfejtésének szemléltetésére készült az a tizenhárom svéd, dán, norvég és német népballada-fordítás, melyek teljességükben először e kötetben váltak hozzáférhe-

tövé. Az 1852 végén, rövid idő alatt készült fordítások januári személyes találkozásuk alkalmával kerültek Gyulaihoz, akinek olyannyira elnyerték a tetszését, hogy egy lelkes beharangozó után február 10-étől májusig majd mindet közölte is a Szépirodalmi Lapokban, ami egyazon műfaj és szerző esetében megkülönböztetett szerkesztői figyelmet jelent (vö. T. ERDÉLYI Ilona, *Az észak-európai balladaköltészet és Erdélyi János = Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok: Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklóriskáról*, szerk. KRIZA Ildikó, Bp., Akadémiai, 1982, 168–172). Elsőként *A manó király* című svéd népballada jelent meg. Ennek „csodálatos szellemvilágát” és „melankolikus alaphangját” az Erdélyi forrásául szolgáló kötetben a szerző-szerkesztő is hangsúlyozta (TALVJ [Therese Albertine Luise ROBINSON], *Versuch einer geschichtlichen Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen*, Leipzig, 1840, 310). Nem lehetett véletlen Gyulai választása sem: jól példázza, hogy a negyvenes évek népiességének „napsütötte” dalai után a hiteles irodalmi ízlés újra az északi népek ossziáni „ködös, homályos énekét” érzi magához közelebb. A balladafordítások és a tanulmány hatását elemezve Képes Géza a magyar irodalmi „ballada-évtized” egyik nyitányát látta e versekben (KÉPES Géza, *Álklasszicizmus – eleven népiesség* = K. G., *Az idő körvonalai*, Bp., Magvető, 1976, 315–321).

A bensőséges líraiság uralja a költői életmű utolsó másfél évtizedét. A negyvenes éveiben járó költő 1857-ben három egymás után keletkezett azonos formájú dalával egy új, a hátralévő tíz alkotó év versein mindvégig kitartott költői hangot talált meg. A rezignáció, a rejtett szépsé-

gek és a csöndes búcsúzás hangját (és beszédhelyzetét), melyekről akár öregséverseknek is nevezhetnénk a második házasságából (Csorba Ilona) is három gyermekét eltemető Erdélyi „őszikéit” (*Ehetem én már akármit; Édesanyám keservesen felnevelt; Mint csillog a fűszál, mint reszket a levél*). A koronázási ünnepre készülődő, dohogó „öreg úr” beszédhelyzetét veszi föl utolsó előtti költeményében (*A koronázás előtt*). Rég volt már ünnep, kopott, poros az ünneplő gúnya, azaz hogy „Kopottka bár, de nem peccétes”, mégsem akaródzik felölni.

Végigtekintve a végre teljességében megismerhető költői pályán, zavarba ejtő arány- és hangsúlybeli különbségek mutatkoznak Erdélyi eddigi szűkszavú: „költészetével is Petőfi és Arany útját egyengető” lírikusi portréjához képest. A pusztatény, hogy néhány évvel Petőfi föllépése előtt Petőfi-féle népdalt írt, jelentőségében múlja fölül az eddigi értékeléseket, a hatástörténeti folytonosságot pedig Petőfi felvidéki *Uti jegyzetei* bizonyítják ékesszóloán abban a részben, midőn Berzete mellett haladnak el, „hol Erdélyi János oly sok szép dalt írt. Én őt nagyon szeretem.” (PETŐFI Sándor, *Uti jegyzetek* = P. S. *Összes művei*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956, V, 26.) Új vonás a költő portréján, új színfolt a magyar irodalmi romantikában korai szép verseinek misztikába hajló természetszemlélete, a történelemfilozófiai költemények vonulata, az utazás élményét létfilozófiává emelő úti versei. Nagybobb figyelmet érdemel északi népballada-fordításainak hatása az irodalmi folyamatokra, hosszabb elbeszélő költeményeinek részleteiben Arany János-i gazdagságú nyelvezete, kései lírájának modern képei, érzelmi és

formai kiforrottsága. A *Kötelező ritkaságok* új kötete a sorozatcímében jelzett dilemmát a magyar irodalom klasszikus korszakának különösen nagy horderejű kérdéseként veti föl: kötelezők vagy ritkaságok Erdélyi János költeményei? A vá-

lasz és a költő Erdélyi János rangjához illő irodalomtörténeti portréja az újabb olvasatok párbeszédében most kezdhet csak formát ölteni.

Kardeván Lapis Gergely

ZÖLDHELYI ZSUZSANNA: A KÜLFÖLDI KÖZVETÍTÉS SZEREPE AZ OROSZ IRODALOM MAGYAR FOGADTATÁSÁBAN (XIX. SZÁZAD)
Budapest, ELTE BTK Műfordítói Műhely, 2008, 53 l. (Dolce Filologia, 4).

Az izléseken kiállított füzet az ELTE BTK orosz irodalmi doktori programjának keretein belül készült, ennek a doktori programnak volt szemináriumvezetője, előadó tanára Zöldhelyi Zsuzsa. Tanári munkájában mindig számottevő szerepet játszott a hallgatók mozgósítása az orosz–magyar irodalmi érintkezések filológiai feltárására. A maga kutatómunkája is – a Turgenyev-életmű elemzése mellett – az orosz irodalom magyar fogadtatásának az eddigieknél megbízhatóbb bemutatását célozta meg, kezdve a jelentős fordítói-értekezői személyiségek életútjának elemzésétől (így a sokoldalú Szabó Endre tevékenységének kontextusba helyezésétől) a sajtótörténetig: mit és miért közöltek a 19. századi napilapok és folyóiratok az orosz irodalomból/irodalomról. Ezúttal azokat a kutatásait foglalta össze Zöldhelyi Zsuzsa, amelyek azt vizsgálták: milyen útonmódon jutottak el az információk és a művek, orosz nyelven ugyanis igen kevesen olvastak a magyar olvasók közül. Nemcsak a már ismert közvetítói tényezők összefoglalása volt a kötet célja, tehát az, hogy Arany János, Arany László, Bérczy Károly vagy éppen Jókai Mór és az orosz irodalom között miféle köztes tényezőkről lehet tudni, hanem talán sokkal inkább az,

hogyan a közvetítő nyelvnek, a német és a francia forrásoknak használata következtében milyen típusú ismeret formálódott a magyar hírlapokban az orosz irodalomról/kultúráról. S bár ebben a füzetben erről nemigen esik szó, annyit kiegészítésként hozzá kell tenni, hogy az 1849-es tapasztalatokról a magyar értekezők nemigen fedeztek el, valamint a magyarországi szláv nemzetiségek és az orosz hivatalosság kapcsolatai sem maradtak rejtve a magyar fordítók, értelmezők, az olvasók előtt. A füzetből kitetszik és elfogadható indokoláshoz jut: miért az *Anyegin* és Turgenyev néhány műve lett a 19. században a kedves olvasmány, s ez az orosz irodalmi élmény például Krúdy révén hogyan élt tovább még a 20. században is. Ugyancsak ennek a füzetnek a hozadéka, hogy a meglepően széles körű és többnyire pozitív hangoltságú orosz irodalomismeret „torzulásai” a legtöbb esetben a „közvetítő” forrással magyarázhatók, nem a magyar fordító értette „félre” az orosz művészszerzőt, hanem a német vagy a francia közeg elvárásai szerint németül vagy franciául megjelent szöveg került olykor át a magyarba, s ennek következményeként nemegyszer a német meg a francia irodalom sztereotípiái az orosz irodalom-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 6. szám

ról/kultúráról/életmódról köszönnek vissza a magyar textusban. Igen inspiratív a füzetnek az a néhány rövid fejezete, amely az oroszról történő fordításokat megkísérli a magyar műfordítás történetébe illeszteni; s így az áttételes fordításon kívül azt elemzi, mit jelentett az 1850-es, 1860-as esztendőkből az „adaptáció”, miféle elvek érvényesültek ekkortájt egy fordítás megítélésékor. Arany Lászlóról tudjuk, hogy Lermontov magyar népszerűsítői közé tartozott. *A Korunk hőse* című regényt mégis „negatívan értékeli”. Arany László a művet nem az orosz vagy az európai regénytörténet kontextusában szemlélte, hanem azoknak a megfontolásoknak adott hangot, amelyek a kortárs magyar kritikában a regény műfaji sajátosságairól kialakultak. *A Korunk hőse* olyan „pszichológiai regény”, amelyhez hasonló nem volt

található a magyar irodalomban; ellenben elhatárolódik a nevelődési regény módszertől, és szerkesztésmódja sem kevésbé lehetett idegen az akkori magyar kritikától.

A füzet bevezetője sokat ígérő és továbbgondolást érdemlő vázlat: „Az orosz irodalom befogadásának párhuzamos és eltérő vonásai a magyar irodalomban és a kelet-közép-európai irodalmakban”. Ezen a téren Zöldhelyi Zsuzsa joggal hivatkozik a saját kutatásaira, Turgenyev utóéletének feltárásában valóban érdekes szempontokat vetett föl, ezek hasznát nemcsak a magyar kutatók látják. Egészében fontos vállalkozásról van szó, amely tájékoztatást kínál a 19. századi magyar irodalom kapcsolatrendszerének egy jellemző fejezetét illetően.

Fried István